

### **Inlevelse i framtiden**

I beslutsteorin brukar man skilja mellan beslut under säkerhet, risk och osäkerhet. Vid beslut under säkerhet vet man, för varje beslutsalternativ, vad som kommer att hända om man väljer det beslutet. Vid beslut under risk vet man inte detta, men man känner sannolikheterna för de olika tänkbara utfallen. Vid beslut under osäkerhet har man inte ens tillgång till dessa sannolikheter.

Men det är svårt att i praktiken finna några beslut som kan sägas fattas under säkerhet. Vi lever i en osäker värld, och det är omöjligt att vara helt säker om konsekvenserna av sina handlingar. I praktiken fattas alla beslut under risk eller osäkerhet.

### **Ett försummat problem för moralfilosofin**

Man skulle kanske därför förvänta sig att hanteringen av osäkerhet skulle vara ett huvudtema i moralfilosofin. Men så är inte alls fallet. Till allra största delen arbetar moralfilosofin med förenklade antaganden som innebär att man bortser från tillvarons osäkerheter.

I stället behandlas risk och osäkerhet desto mer ingående i andra discipliner, som riskanalys och kostnads-nyttanalys. Inom dessa discipliner finns en standardmetod för riskbeslut, nämligen maximering av förväntad nytta. Med detta menas att man fastställer sannolikheten för olika utfall, och sedan viktat deras värden efter dessa sannolikheter.

Det betyder t ex att en sannolikhet om 1 på 1000 att 1000 personer dör värderas likadant som säkerhet om att en person kommer att dö.

Denna beslutsprincip är dock allt annat än okontroversiell. Den utesluter ett försiktigt beslutsfattande som fäster större vikt vid stora katastrofer än vad som svarar mot deras uppskattade sannolikheter. Den utesluter också personrelaterade hänsyn som t ex rättviseaspekter, och den likställer frivilliga med påtvingade risker. Detta är således en tämligen problematisk metod, inte minst ur moralfilosofisk synvinkel.

### **En instabil metod**

Därtill kommer ett annat, mindre uppmärksammat problem med maximering av förväntad nytta: Metoden är i ett väsentligt avseende instabil gentemot riskens förverkligande. Detta kan vi konstatera om vi betraktar hur man brukar resonera efter att en olycka har inträffat. Om vi konsekvent tillämpade förväntad nytto-principen så skulle många olyckor rättfärdigas i en efterhandsanalys med att de var konsekvenser av beslut som fattats enligt en förväntad nytto-maximering, och att olyckor av detta slag inträffar så ofta som är optimalt enligt denna kalkyl. Det skulle t ex innebära att ett företag där det inträffat en olycka försvarade sig genom att säga att ”enligt förväntad nytto-principen är det optimala tillståndet sådant att olyckor ibland inträffar, och den här olyckan var helt acceptabel i det perspektivet.”

Men i praktiken är detta slags resonemang ytterst ovanliga. I stället brukar man utgå från att olyckan inte borde ha inträffat, och letar efter sätt att undvika ett upprepande.

Detsamma gäller då haverikommissionen kommer till olycksplatsen. Dess uppgift är att svara på frågorna ”Vad hände? Varför? Hur kan en upprepning undvikas?” Ingen begär att den ska svara på frågan ”Var olyckan acceptabel enligt en risk-nyttobedömning?” Så snart en olycka verkligen har inträffat, verkar vi alltså överge förväntad-nyttoresonemanget. Om det kan visas att de ansvariga hade utfört en trovärdig sannolikhetsanalys som visade att olycksrisken var mycket liten, friskriver vi dem inte därmed automatiskt från ansvar. I denna (pragmatiska) bemärkelse är förväntad nytto-metoden inte en stabil beslutsmetod.

Vi har således flera skäl att ta oss loss från förväntad nytto-kalkylens begränsningar. Vi måste kunna ta hänsyn till riskproblemets etiska aspekter, som t ex frågor om frivillighet, riskbördans fördelning och riskaktörernas ansvar. Vi behöver också en teori som är så stabil som möjligt i den nyss nämnda bemärkelsen, dvs att bedömningen av ett risktagande inte ska kullkastas om en oönskade händelse verkligen inträffar. Syftet med detta kapitel är att presentera en möjlig byggsten i en sådan teori.

### **Den grundläggande idén**

Eftersom risker och osäkerheter handlar om framtida händelser kan det vara klokt att utgå från hur vi i vardagslivet resonerar om framtida effekter av det vi gör idag. Ett mycket viktigt vardagsresonemang är vad vi kan kalla ”tänk framåt”-argumentet. Det består i att vi påminner oss själva eller andra om vilka effekter en handling eller ett beteende kan få vid en senare tidpunkt. Betrakta t ex konsekvenserna i morgon av att supa i kväll. En del av dessa konsekvenser kan för praktiska ändamål betraktas som förutsägbara. Ett

inlevelsefullt beaktande av dessa konsekvenser kan leda till ett beslut om att avstå från supkvällen. Barnuppfostran handlar till väsentlig del om att främja en sådan framsyn. ”Ät inte upp all glassen nu. Du kommer att ångra det i kväll.” Detta kan kallas intertemporal inlevelse. En annan viktig form av inlevelse, som också brukar främjas i barnuppfostran, är den interpersonella. ”Ät inte upp all glassen. Tänk på hur ledsen Lisa blir om det inte finns kvar till henne.”

En förutsägelse av hur man i framtiden kan komma att värdera de handlingar man utför idag kan alltså vara ett viktigt argument då man bestämmer hur man ska handla idag. Men för att hantera risk och osäkerhet räcker det inte att betrakta en enda möjlig framtida utveckling, utan man måste ta hänsyn till att framtiden kan komma att utvecklas på flera olika sätt.

### **Hypotetisk retrospektion**

Vi kan förbättra vårt underlag för beslut under risk och osäkerhet genom att systematiskt genomföra hypotetisk retrospektion. Det innebär att vi identifierar och översiktligt beskriver olika möjliga framtida utvecklingar. För var och en av dessa beskrivningar (scenarier) söker vi utröna vilken bedömning av våra handlingar idag den skulle leda till. Som en första approximation kan vi ställa det kravet på vårt handlande att oavsett vilken möjlig framtid som kommer att förverkligas så kommer vi inte ha anledning att i efterhand anse att vi handlade fel idag.

För att hypotetisk retrospektion ska vara beslutsvägledande måste den (från det framtida perspektivet) bedöma hur vi idag beslutar givet det vi vet idag, inte givet det vi (hypotetiskt) kommer att veta i framtiden. Det beslutsrelevanta argumentet har nämligen formen ”Givet vad jag då visste, borde jag då...”, inte ”Givet vad jag numera vet, borde jag då...”.

I de beslut som jag fattar vid en given tidpunkt ska jag tillämpa de moraliska värden som jag omfattar vid den tidpunkten, eftersom de faktiskt är de enda värden som jag då är bunden av. Det finns ingen anledning att tillämpa moraliska värden som man förväntar sig att man kommer att omfatta senare, men som man vid beslutstillfället inte omfattar. Därför måste beslutsvägledande hypotetisk retrospektion utformas så att man tillämpar de moraliska värden man har när man faktiskt delibererar, inte värden som man förmodar att man kommer att ha vid den framtida tidpunkt dit den hypotetiska retrospektionen är förlagd. I praktiken betyder detta att vi tillämpar de värden vi har vid beslutstidpunkten. Detta kan synas filosofiskt komplicerande, men är förstås i praktiken förenklande eftersom våra nuvarande värden är de enda som vi har tillgång till.

### **Tidsträdets förgreningar**

Vi kan tänka oss den framtida utvecklingen som ett slags tidsträd som förgrenar sig allt mer. De olika grenarna representerar olika framtida möjligheter. Från varje punkt i någon av dessa förgreningar, dvs varje möjlig framtid, kan vi utföra en hypotetisk retrospektion som vi kan hänvisa till i ett moraliskt argument om vad vi bör göra idag. Dessutom kan vi, från varje punkt i trädet, ta hänsyn till de andra förgreningarna. Vad som gör detta

rimligt är att den hypotetiska retrospektionen syftar tillbaka till en situation (nämligen dagens situation) då vi inte vet vilken av de framtida utvecklingarna (grenarna på tidstrådet) som kommer att förverkligas. Därför är det både tillåtet och tillrådligt att använda argument som hänvisar till alternativa utvecklingar. Låt oss ta ett praktiskt exempel:

En fabriksägare har beslutat att installera ett dyrt brandlarm i en byggnad som endast används tillfälligt. När byggnaden senare tas ur bruk, kan hon konstatera att larmet aldrig har aktiverats. Det är högst rimligt att ägaren ändå betraktar beslutet att skaffa brandlarmet som motiverat, eftersom det fattades vid en tidpunkt då man måste ta hänsyn till olika framtida möjligheter, däribland sådana där brandlarmet skulle ha räddat liv. Som jag nu framställt saken tänker vi oss att fabriksägaren bedriver faktisk retrospektion, dvs begrundar frågan efter det att ”facit” är tillgängligt. Men hon kan använda samma slags resonemang om hon bedriver hypotetisk retrospektion före beslutet. Hon kan då sluta sig till att hon, även om ingen brand utbryter, kommer att anse att hon gjorde rätt som lät installera brandlarm.

Vi kan variera exemplet och anta att en eldsvåda bryter ut i fabriken. Ägaren kan då i efterhand konstatera att det hade varit bättre om hon hade installerat inte bara brandlarm utan också ett sprinklersystem. Men även om hon beklagar att hon inte gjorde detta, är det fullt möjligt att hon anser att beslutet faktiskt var riktigt. När det fattades måste hon ju ta hänsyn till fallet då ingen brand skulle uppstå, och då skulle sprinklersystemet dra resurser som omöjliggjorde andra viktiga investeringar. Detta argument kan, liksom det

föregående, användas inte bara i faktisk utan även i hypotetisk retrospektion. Mera allmänt: När vi genomför hypotetisk retrospektion utifrån en viss tänkt framtida situation, kan vi hänvisa till de olika alternativa utvecklingar som vi vid beslutstillfället hade anledning att ta hänsyn till.

Man kan självfallet också hänvisa till vad man vid beslutstillfället hade anledning att tro om hur troliga olika utvecklingar var. Sådana uppfattningar kan vara uttryckta i sannolikheterstermer eller mera informellt. Sannolikheter kan således användas i argumentationen, men de är inte allenarådande som vid förväntad nytto-analys.

### **Att göra det bästa av situationen**

Som jag redan framhållit syftar hypotetisk retrospektion till att man (om möjligt) ska kunna fatta ett beslut som, oavsett vilken utvecklingen blir kommer att framstå som moraliskt acceptabelt vid en framtida utvärdering (faktisk retrospektion) Således måste man finna ett handlingsalternativ som framstår som acceptabelt i hypotetisk retrospektion från varje tänkbart framtida perspektiv.

Men det är inte självklart att detta alltid kan uppnås. Måhända finns det beslutsproblem där inget handlingsalternativ kommer att framstå som acceptabelt i varje perspektiv i vilket vi kan genomföra hypotetisk retrospektion. Sådana beslutssituationer kan beskrivas som ett slags moraliska dilemman. Det bästa vi kan åstadkomma i ett moraliskt dilemma är att finna ett handlingsalternativ som inte är sämre än något annat handlingsalternativ. Vi kan tillämpa samma princip på hypotetisk retrospektion. Det

betyder att om det inte finns något acceptabelt alternativ ska ett alternativ väljas som inte i någon hypotetisk retrospektion är mer oacceptabelt än vad något annat alternativ är i sin ”sämsta” hypotetiska retrospektion.

För att kunna genomföra hypotetisk retrospektion på ett systematiskt sätt måste vi identifiera de framtida förgreningar och tidpunkter vid vilka vi ska placera hypotetiska retrospektioner. Ett urval är nödvändigt eftersom det inte är möjligt att analysera alla tänkbara framtida situationer. Detta urval ska naturligtvis inriktas på att identifiera de förgreningar och tidpunkter som kan förväntas få betydelse för beslutet. Vi letar efter ett alternativ som är så försvarbart som möjligt i alla tänkbara situationer som kan följa efter att man har valt det. Detta kan man göra genom att för varje handlingsalternativ identifiera, så långt möjligt, de möjliga framtida situationer i vilka just detta alternativ kommer att framstå i sämst dager. Sökprocessen består alltså i att för varje alternativ leta efter de framtida utvecklingar där detta alternativ blir svårast att försvara i en hypotetisk retrospektion.

Denna sökprocess är mycket viktig, och ett huvudargument för att genomföra hypotetisk retrospektion som praktisk beslutsmetod. Dåliga riskbeslut, och överhuvudtaget beslut som man i efterhand bittert ångrar, beror ofta just på att man har förbisett de framtida möjligheter då beslutet blir mest svårförsvarat, eller inte beaktat dem med tillräcklig inlevelse.

Principerna för hypotetisk retrospektion sammanfattas i faktarutan.

### **En möjlig invändning**

Det skulle kunna invändas mot detta förslag att hypotetisk retrospektion inte bidrar med något väsentligt till en moralisk värdering av ett beslutsalternativ. Den hypotetiska retrospektionen utgår ju från den kunskap och de värderingar som man har inför det beslut som ska fattas. Varför då ta sig besväret att gå mentalt ”fram och tillbaka” i tiden innan man fattar beslutet? Varför inte resonera direkt om alternativen i stället för att fundera på hur man skulle bedöma dem i efterhand?

Svaret på detta är att den moraliska reflektionen kan göras mera konkret och mera seriös om man ser till att noga sätta sig in i olika möjliga framtida utvecklingar. Moralfilosofin innehåller många förslag som syftar till att förstärka den interpersonella inlevelsen. Hypotetisk retrospektion är ett sätt att på motsvarande sätt förstärka den intertemporala inlevelsen. Uppmaningen ”sätt dig in i en framtida möjlig situation” kompletterar den hävdvunna etiska uppmaningen ”sätt dig in i andra människors situation”.

Man kan jämföra med John Rawls’ teori om det sociala kontraktet. Denna teori har två huvudkomponenter. Den ena är ett ramverk för moralisk argumentation (ursprungssituationen), den andra en samling kriterier (främst hans två rättvisepprinciper) som kan användas för att utvärdera handlingsalternativ. Hypotetisk retrospektion är av det förra slaget, dvs ett ramverk för moralisk argumentation.

Men det finns också viktiga skillnader mellan hypotetisk retrospektion och Rawls' sociala kontraktsteori. Den senare handlar om att härleda regler som sedan i en andra fas av den moraliska argumentationen ska tillämpas på de faktiska moraliska problemen. Hypotetisk retrospektion ska däremot tillämpas direkt på det moraliska problem som man har för avsikt att hantera. Den abstraherar inte, utan fäster tvärtom vår uppmärksamhet på konkreta situationer som kan komma att uppkomma i framtiden. Denna konkretion gör det omöjligt att bedriva analysen i termer av statistiska liv och friflytande risker och nyttor, dvs just de termer som den probabilistiska riskanalysen opererar med. I stället tvingar oss hypotetisk retrospektion att uppmärksamma vad som konkret kan hända. Vi kan då inte undgå sådana frågor som t ex vem som utsätter vem för en risk, vem som får fördelarna av ett risktagande och vem som får nackdelarna.

### **Praktisk användning**

Hypotetisk retrospektion kan användas på flera olika sätt, av vilka jag vill framhålla tre:

För det första kan man använda hypotetisk retrospektion som ett redskap i moralfilosofisk argumentation, ungefär som Rawls' ursprungssituation används i politisk-filosofiska diskussioner.

För det andra kan man använda hypotetisk retrospektion som ett praktiskt redskap för kollektiva beslutsförfaranden i bevärliga frågor. Detta prövas f n ut i ett nytutvecklat förfarande (konvergensseminarier) där deltagarna för strukturerade samtal om

framtidsscenarier som konstrueras i enlighet med de ovannämnda principerna för hypotetisk retrospektion.

För det tredje kan hypotetisk retrospektion förenklas till en tumregel för praktiskt beslutsfattande, t ex ”fatta ett beslut som du kan försvara i efterhand även om det går illa”.

Hur användbar hypotetisk retrospektion är i dessa olika användningar återstår det att undersöka i praktiken. Andra sätt att behandla de moraliska aspekterna på risk och osäkerhet är också tänkbara. Men alldeles uppenbart vore det en stor fördel, både för moralfilosofin och riskbesluten, om moralfilosofer i ökad utsträckning valde att undersöka de moraliska aspekterna på risk och osäkerhet i stället för att inskränka moralfilosofins diskussioner till tänkta situationer där man alltid vet konsekvenserna av sina handlingar.

### **Vidareläsning**

Sven Ove Hansson, “Ethical criteria of risk acceptance”, *Erkenntnis*, 59:291-309, 2003.

Sven Ove Hansson, “Economic (ir)rationality in risk analysis”, *Economics and Philosophy*, 22:231-241, 2006.

Sven Ove Hansson, “Hypothetical retrospection”, *Ethical Theory and Moral Practice*, in press.

Sven Ove Hansson, "Philosophical Problems in Cost-Benefit Analysis", *Economics and Philosophy*, in press.

### **Principerna för hypotetisk retrospektion**

1. En hypotetisk retrospektion är en utvärdering av ett beslut i relation till dess alternativ.

Den hypotetiska retrospektionen tänks utföras vid någon framtida tidpunkt efter någon av de framtida utvecklingar som är möjlig efter beslutet. Den baseras på våra nuvarande värderingar. Utfallet av en hypotetisk retrospektion är en moralisk bedömning av vad vi borde ha gjort vid beslutstillfället, givet den kunskapssituation vi då befann oss i.

2. Moraliska beslut under risk eller osäkerhet kan understödjas av en serie hypotetiska retrospektioner, som utgår från systematiskt utvalda scenarier om den framtida utvecklingen. Scenarierna bör utväljas så att man för varje beslutsalternativ kommer att utföra hypotetisk retrospektion utifrån de möjliga framtida utvecklingar där ett val av detta alternativ skulle bli svårast att försvara i efterhand.

3. Om det finns ett alternativ som framstår som moraliskt acceptabelt i varje hypotetisk retrospektion, ska ett sådant alternativ väljas. I annat fall ska ett alternativ väljas som inte i någon hypotetisk retrospektion är mer oacceptabelt än vad något annat alternativ är i sin ”sämsta” hypotetiska retrospektion.